

Elena Pulcini

IRIGYSÉG

*A szomorúság
szenvédélye*

A
7
FŐBÜN

Kevélység

Fösvénység

Bujaság

Irigység

Torkosság

Harag

Jóra való restség

Elena Pulcini

IRIGYSÉG

*A szomorúság
szenedélye*

TYPOTEX

Budapest, 2012

A könyv megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISBN 978 963 279 747 2

Témakör: *művelődéstörténet*

Invidia. La passione triste

© 2011 by Società editrice il Mulino, Bologna

Hungarian translation © Krivácsi Anikó, Typotex, 2012

Tartalom

Első fejezet

SZENVEDÉLY A SZOMORÚSÁG JEGYÉBEN 7

- Ártó tekintetek 9
- Szemben a másikkal 15
- Magunk ellen 24
- Ressentiment 27
- Amikor eljön a cselekvés ideje 37

Második fejezet

GÖRÖG BÖLCSELET 41

- Phthonosz 43
- Az istenek is irigyek 49
- A hübrisz megfékezése 52

Harmadik fejezet

KÖZÉPKORI BŰNÖK 55

- Az ördög keze által 57
- A hét közül a második: az irigység társas szenvedély 61
- Vétek örömök nélkül 65

Negyedik fejezet

MODERN SZENVEDÉLYEK, DEMOKRATIKUS KÓRKÉPEK 73

- A gyenge és versengésre hajlamos Ego 75
- A kapitalizmus diadala – „homo oeconomicus” 84
- Gazdagság és presztízs 92
- Az egyenlőség veszélyei 104
- Irigység és igazságosság 120

Ötödik fejezet

AZ IRIGY ÉS AZ IRIGYELT 141

Kiket irigyelünk? 143

Amikor minket irigyelnek – vágyunk rá vagy félünk tőle? 146

A nők – irigyek vagy irigyeltek? 156

A nők és az irigység 162

Hatodik fejezet

POSZTMODERN ELLENTMONDÁSOK 175

Élet egy cseppfolyós világban 177

Szomorú szenvedélyek 181

Erőszakos szenvedélyek 187

Hetedik fejezet

EGY VILÁG, AMELYBEN NEM LÉTEZIK AZ IRIGYSÉG? 195

Szenvedélyekkel a szenvedélyek ellen 197

Szeretet vagy versenyszellem? 202

Az eredetiség útján 205

Jegyzetek 208

Bibliográfia 209

ELSŐ FEJEZET

SZENVEDÉLY
A SZOMORÚSÁG
JEGYÉBEN

Ártó tekintetek

Tényleg olyan szörnyű dolog az irigység? Az emberek, akiket bűn elkövetésével vádolnak, iszonyú cselekedetek végrehajtását vallják be az enyhébb büntetés reményében. De vajon volt-e valaha olyan ember, aki valóban magára vállalta volna az irigység bűnét? Van az irigységben valami, amit kivétel nélkül mindannyian gyalázatosabbnak érzünk még a legszörnyűbb büntettnél is. Letagadjuk, sőt azt is hitetlenkedéssel fogadjuk, még a legjobbak is közülünk, ha egy intelligens embernek tulajdonítják ezt a vétket. De mivel a szívben gyökerezik, és nem az agyban, nincs az intelligenciának olyan foka, amely megvédhetne bennünket ettől a gonosztól.

Az emberi lélek legrejtettebb zugainak éles szemű megfigyelője, Herman Melville sem tudta kivonni magát e sötét gonosz bűvköréből, nem tudott szabadulni ennek az iszonyatnak a vonzásából, amelyet senki sem mer magára vállalni. Mondjuk ki most nyomban: az irigység az egyetlen a hét főbűn közül, amelyet soha senki sem lenne hajlandó bevallani. Ez a legellentmondásosabb és a legobszcénebb, már ha obszcén alatt illetlent értünk, vagyis olyasmit, amit el kell rejteni a nyilvánosság elől. Melville meséli el nekünk Billy Budd szomorú történetét, egy tengerészét, aki a brit flottánál szolgál, és akit, John Claggart altiszt céltáblájává válva, egészen a halálbüntetésig sodor a végzet. Billy jóképű, és annyira nemes lelkű, hogy társai gyanakvását legyőzve végül sikerül elnyernie rokonszenvüket. Annyira ártatlan, annyira híján

van minden rosszindulatnak, hogy még észrevenni sem hajlandó Claggart nyilvánvalóan gonosz szándékait, sem a csapdákat, melyek révén az rossz fényben próbálja őt feltüntetni. És pontosan ezek a tulajdonságai ébresztik fel az altisztnben iránta a gyűlöletet. Az altisztről egyébként nem sokat tudunk meg, talán csak annyit, hogy a sors keményen próbára tette, elrabolta az ártatlanságát, majd visszavonult, magányos életre kényszerítette. Így történhetett, hogy a mindig sugárzó Billy iránti irigysége növekedni és érlelődni kezd, némán, a sötétségben, és annál alattomosabbá válik, minél inkább próbálja a hamis jó szándék álarca mögé rejteni.

„Az irigység maga csendes, és csendben növekszik”, jegyzi meg Nietzsche az *Emberi – túlságosan is emberi* című írásában, hiszen ez a szenvedély ravasz és alig tetten érhető. Éppen azért nehéz felismerni, mert a többivel ellentétben, úgy tűnik, nincsenek egyértelmű megnyilvánulásai. De egy biztos jele azért van, amely többnyire félreérthetetlen, és amelyet a másik pillantásából kapunk el. Más szóval, az egyetlen nyilvánvaló, felismerhető jel maga a *tekintet*, egy ferde, neheztelő, fájdalmas pillantás: „Amikor – folytatja Melville – Claggart pillantása szórakozottan megpihent Billyn, aki a felső hídon ácsorgott [...], a szeme telve volt visszafojtott, lázas könnyekkel. Ilyenkor Claggart szenvedni látszott. Szomorú arc kifejezésébe néha-néha mintha gyengédség vegyült volna, szinte szerette Billyt, a sors minden gáncsvetése ellenére. De a pillanat tovaszállt, és gyorsan, mintha csak megbánta volna az előzőeket, pillantása újból megkeményedett, az arcára pedig visszaültek a ráncok, mint egy kemény, öreg dióra.”

Nem véletlen, hogy a tekintetnek nagyon is sok köze van az irigységhez. Ezt bizonyítja a szó etimológiája is: *in-videre* azt jelenti, csúnyán nézni, ferdén nézni.

A szemből sugárzik, és a szemem keresztül éri el a másik félt. Egy „ártó tekintetnek” hatalma van, amely többé-kevésbé szándékosan idézi a balsorsot kiszemelt áldozata fejére. *Evil eye*, ahogyan Bacon nevezi, olyan hagyományra utalva ezzel, amelynek gyökerei a távoli múltban keresendők, hiszen egészen a görögökhöz nyúlnak vissza, és amely, ahogyan látni fogjuk, a néphagyományban is megtalálható. Gondoljunk csak a „szemmel verés” fogalmára. A szemből, pontosabban a gonosz tekintetből indulnak azok a mérgezett, halálos sugarak, amelyek a lélek mélységeiben keletkeznek, írja Plutarkhosz a *Quaestionum convivalium*ban. Hányszor megesik, hogy váratlanul elkapunk a másik tekintetében egy ferde, sötét villanást, amely lehet, hogy csak egy pillanatig tart, mégis valami megmagyarázhatatlan, szűrő rossz érzést hagy maga után. Ha észrevesszük, ha éppen sikerül elkapnunk ezt a pillantást, legalább óvatosak lehetünk, felismertük a jelet, tudatában vagyunk. Gyakran azonban sejtelmünk sincs róla, hogy minek váltunk az áldozatává, mert ez a homályos, elmosódott irigység, ahogyan Billy esetében is, túl gyorsan keletkezik, és túlságosan váratlan ahhoz, hogy egy ártatlan, bizalommal teli természet észrevegye.

Néha, amikor látta, hogy a fiatal matróz feléje tart, [Claggart] utat engedett neki, és közben széles, ironikus, vakító mosollyal nézett rá. Amikor azonban meglepte őt a találkozás, egy mélyről jövő véráramlat szikrákat gyújtott a szemében, mintha csak egy füstös kovácsműhely üllője lenne. Gyors, heves villanás volt ez, és különös, amely a horizont olyan pontján támadt, amelyet eddig mély, violaszínű, sejtelmes árnyék borított.

Minél észrevétlenebb az ártó pillantás, annál nagyobb a hatalma, és annál védtelenebb az áldozata. „Ha a kígyó sziszegés nélkül mar – írja Johannes Cassianus, a szer-

zetes, akivel később még találkozunk –, a kígyóbűvölő menthetetlen.”

Mesteri ábrázolását láthatjuk ennek a méreggel átitatott pillantásnak Hieronymus Bosch képén, *a hét főbűnt* ábrázoló táblán, a madridi Pradóban, az irigységnek szentelt részen: néhány személy egy ablakban állva ferde pillantásokat vet egy jól öltözött, nyilvánvalóan magasabb rangú uraságra, aki, tudomást sem véve róluk, teljesen elmerült a kezén ülő madár szemlélésében, miközben a kép szélén egy szegény ember halad zsákkal a hátán, lehajtott fejjel, földre szegezve a pillantását, túl alázatosan ahhoz, hogy ő is részt vegyen az irigyeskedés mechanizmusában (10. kép). Mi rejtőzik ebben a pillantásban, és vajon miről árulkodik? Első megközelítésben az irigységet úgy határozhatnánk meg, hogy ebben a pillantásban gyűlölettel vegyes nemtetszés tükröződik, *szenvedés, amely a másik javait, tulajdonságait, fensőbbségét látva támad bennünk*. „A gyötrelém és az ellenségesség érzése, amely akkor keletkezik, amikor megállapítjuk, hogy egy másik személy a miénket meghaladó javakkal vagy előnyökkel rendelkezik” – pontosítja például az *Oxford Dictionary*. Hát persze, de miért is? Azért, és ez a kulcsa a dolognak, mert a másik javát úgy fogjuk fel, mint támadást a saját identitásunk, saját értékünk, saját fensőbbségünk ellen. Sőt, Schopenhauer szavaival élve, mintha megfosztanának minket saját boldogságunktól. „Mivel az emberek boldogtalanok, nem tudják elviselni annak a látását, akit boldognak vélnék [...] az emberi lény a másik örömeinek és javainak látán nagyobb keserűséggel érzékeli saját hiányosságait.” (*Parerga és Paralipomena*)

Az irigység „mardosása”, ahogy Francesco Alberoni nevezi *Gli invidiosi* című könyvében, ez a fájdalmas kín, amely akarattunk ellenére elfog minket, amikor látjuk,

hogy valaki más olyasvalamit birtokol, amit mi nem, de amit mi is szeretnénk, abból születik, hogy *megszédülünk a hiánytól*, a veszteségtől. Barátnőnk szépsége, aki sorra hódítja meg a férfiakat, a szomszéd fényűző lakása, saját tanítványunk, aki nagyobb ismertségre tesz szert, mint mi magunk, munkatársunk előléptetése, egyik rokonunk gazdagsága, mind-mind támadás saját lényünk ellen, hiszen, még ha csak egy pillanatra is, de mindig saját vereségünket, bukásunkat érezzük át. Megesik ugyanis, hogy valaki akadályoz bennünket, amikor terjeszkedni, érvényesülni, kitűnni vágyunk. Ez a vágy végtelen, lényegéből fakadóan korlátlan, és mégis, egyszer csak áthághatatlan korlátokba ütközik, és saját tehetetlenségünk szakadékába taszít minket. „Az irigység, abban az értelemben, ahogyan manapság használatos – mondja Max Scheler, aki ennek a szenvedélynek a legpusztítóbb aspektusait tárta fel –, a tehetetlenség érzéséből fakad, amely akkor támad fel bennünk, amikor mások által birtokolt dolgokra áhítozunk” (*Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*). Scheler éles szemű megfigyelésével tökéletes összhangban Salvatore Natoli az irigységet találóan a „tehetetlenség kínjaként” határozta meg (*Dizionario dei vizi e delle virtù*).

Nos, nem árt, ha tisztázzuk, magában a terjeszkedés vágyában nincs semmi rossz: része az emberi természetnek, a lét nélkülözhetetlen eleme, éltető ihlet, amely sok jó dolognak volt forrása az emberiség történelme folyamán. Egészen odáig, amíg nem fordul át a mindenhatóság delíriumos állapotába, amíg nem válik elbizakodott késztetéssé, hogy átlépünk minden határt, amíg nem lesz belőle *hübrisz*, mint Lucifer vagy Faust esetében, addig van benne valamiféle nagyság, *grandeur*: a *büszkeség nagysága*, amelynek jól ismerjük a gyászos következményeit, titokban mégis elbűvöl minket a lázadás, az

áthágás, a hatalom érzése. Nem véletlen, hogy az irigységgel ellentétben a büszkeség szeret megmutatkozni és kinyilvánítani. Azt mondják, az irigység a büszkeség egyfajta spekulatív kiforgatása: amikor határtalan vágyunk frusztrációval szembesül, amikor korlátokba ütközik, mint mondtuk, akkor elbukik, és a vereség örökkövei közé zuhan, mint Lucifer. A hatalom érzetéből tehetetlenség, a felsőbbrendűségéből kisebbségi érzés lesz, a fennhéjázás haragba fordul, saját értékeinkbe vetett hitünket elveszítjük. A tehetetlenség érzéséből kérlelhetetlenül megszületik az irigység. Mindez igaz. Ezt igazolja a szenvedélyeknek az az összetett ellentmondásossága is, amit mi, racionális sémákba merevedett modern emberek sokszor képtelenek vagyunk felismerni. Ez azonban még mindig nem magyarázza meg az irigység mibenlétét, ugyanis itt, minden más bűnnel ellentétben, egy nagyon finom *kapcsolati* mechanizmussal van dolgunk. *Miért ő és miért nem én?* Ez a gyötrelmes, kínzó kérdés feszít minket. Mert az Egóban lakozó *hübrisz* nem tűri, hogy az útjába álljanak, korlátozzák, vagy behatoljanak a területére. Márpedig, ami a másiknak jó, az sakk-matt a saját vágyaink sakktábláján. *Saját lényünk megfogyatkozása:* „diminutivum propriae gloriae vel excellentiae” – ahogyan Szent Tamás írja *A teológia foglalatában* (Summa Theologiae). A *másik* betör – ráadásul nem is szándékosan – az alany univerzumába, keresztülhúzza a számításait, aláássa az önbecsülését, rávilágít kisebbségére. A másik kiválósága, bármi legyen is annak a forrása, az alany számára saját kisebbedését jelenti. Valóságos játszma veszi kezdetét, amelyben csak egymás kárára nyerhetünk, amelyben az egyik szükségképpen elveszíti azt, amit a másik megnyer.

Akinek van – írja Kierkegaard a kereszténységgel kapcsolatos értekezéseiben –, annak egyre több lesz, de ezt a

gyarapodást bizonyos értelemben az irigység határozza meg, mondhatni, annál többre tesz szert valaki, minél kevesebbet kapnak a többiek, szemben az ő gyarapodásával.

Szemben a másikkal

Ha egy fiatal író könyve sikeresebb az enyémnél, vagy olyan irodalmi díjjal tüntetik ki, amelyre titokban én is áhítoztam, a pszichoanalízis szerint *narcisztikus sérülést* szenvedek el. Ezt az esetet írja le Muriel Spark fanyar hangulatú regényében (*The Finishing School*), amelyben egy sikertelen, elégedetlen, éppen alkotói válságba jutott író, Rowland, egyszer csak azt veszi észre, hogy a nála jóval fiatalabb kezdő író, Chris egyértelműen félreállította őt, hiszen Christ – akár van alapja, akár nincs – mindenki tehetséges, feltörekvő regényírónak tartja. Chris szemérmetlenül kijátssza Rowland irigységét, valósággal rögeszméjévé válik, ami végül alkotói képességei teljes elvesztéséhez vezet. A narcisztikus sérülés annál súlyosabb, minél inkább kirekesztve érezzük magunkat abból, ami szívünknek a legkedvesebb. Kitűnő ábrázolását látjuk ennek a zenész Salieri és fiatal riválisa, Mozart esetében, amelyet Miloš Forman *Amadeus* című filmje tett ismertté (Peter Schaffer színművének briliáns filmadaptációja). Mozart zsenije valósággal berobban a 17. századi Bécsbe, és arcátlanul nyomban elhomályosítja a hivatalos udvari zeneszerző hírnevét. Hogyan rejtheti magában egy ilyen közönséges, obszcén ficsúr – kérdezi Salieri dühében egészen felhevülve – a muzsika isteni szépségét? Hogyan lehet ő Isten kiválasztottja, és Isten hogy áruhlhatta el az egyezséget, amit az öreg zenész kötött vele, amikor szüzességét ajánlotta fel a dicsőségért cserébe? Semmit sem ért hát az áldozat, és Salieri egyre mélyebbre sülly-

lyed a keserűség és a harag mocsarában, miközben pontosan tudja, hogy sohasem kelhet versenyre Mozarttal.

A továbbiakban látni fogjuk, hogy az irigység – különösen a posztmodern korban – milyen szorosan kapcsolódik a nárcizmushoz. Amit most rögtön kijelenthetünk, az az, hogy ez a szenvedély *kapcsolati* és *viszonyító* jellegű: saját javainkat és értékeinket, legyenek azok anyagi, spirituális vagy intellektuális természetűek, mindig a másikéből kiindulva értékeljük. A filozófusok közül Kantnak sikerült tökéletesen megragadnia ezt az aspektust, amikor *Az erkölcsök metafizikájában* azt mondja, hogy az irigység szenvedélye nem más, mint „neheztelés, amikor látjuk, hogy saját javainkra a másik javainak árnyéka vetül, mindez pedig abból adódik, hogy nem vagyunk képesek jólétünket a saját belső értéke alapján felbecsülni, hanem csak a többiek javaival való összehasonlítás alapján.” Más szóval, az irigység felételezi az *összehasonlítást*. Melville regényére visszatérve, Claggart ellenérzése abból fakad, hogy Billyben olyan tulajdonságokat vesz észre, amelyek belőle hiányoznak, amelyeket örökre elveszített, vagy talán soha nem is birtokolt. A hiányérzetből pedig a kisebbségi érzés fakad, amely nyilvánvalóan pusztító hatással van az identitásra. A másik boldogságával és javaival összehasonlítva sokkal fájdalmasabban szembesülünk saját hiányosságainkkal, mondja Schopenhauer. Ebből fakad, hogy az irigység, bár néha sötét tekintetünk akaratumk ellenére is árulkodik róla, szinte soha nem kerül nyilvánosságra, inkább árnyékba burkolózik. Valójában van még egy a hét főbűn között, amely az irigységhez hasonlóan a rejtőzködésre hajlik, mégpedig a fősvénység, ahogy Stefano Zamagni könyvében olvashatjuk (*Avarizia. La passione dell' avere*). A birtoklás szenvedélye ez, amit maga a fősvény is szégyell, és próbálja a takarékoság álarca mögé

rejtteni. A kettő közti különbség éppen abból születik, hogy az irigység kapcsolati jellegű: ha nyíltan vállaljuk, az azt jelenti, hogy elismerjük a vereségünket, vagyis saját kisebbségünket *a másikkal szemben*. Éppen ezért rejtjük el gyakran egyfajta patetikus *acting out* vagy képmutató nagyrebecsülés révén. Senkinek sem szabad gyanítania, hogy a barátnőmet vonzóbbnak, a kollégámat okosabbnak tartom saját magamnál. Inkább magamba fojtom, a többiek előtt pedig túlzó dicséretekkel próbálom palástolni rosszindulatomat és szenvedésemet.

Egyszóval az irigység csíráját az összehasonlítás hordozza magában. Ez pedig baj, hiszen az összehasonlítás a társas lét alapvető struktúrája. Jean-Jacques Rousseau is tisztában volt ezzel, amikor az *Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* című munkájában úgy véli, hogy az emberek közötti kapcsolat kiindulási pontja maga a *comparaison*. Utánzó lények vagyunk, természetes hajlamunk, hogy összehasonlítjuk magunkat másokkal, beilleszkedünk a kapcsolatok hálózatába, és ezen belül alakul ki saját identitásunk. Csak egy olyan magányos, emberi kapcsolatokkal nem rendelkező lény, mint Robinson Daniel Defoe regényében, tűnhet úgy, hogy kívül áll az összehasonlításon. De még az ilyen esetben is eluralkodik rajtunk a másikkal való kapcsolat szükségessége. Erre mutat rá nagyon pontosan a Robison Crusoe egyik filmváltozata, Robert Zemeckis filmje (*Számkivetett*), amelyben a főszereplő, Chuck Noland (Tom Hanks) egy repülőgép-szerencsétlenség következtében egy lakatlan szigetre kerül. Ott azonban olyan elviselhetetlen súllyal nehezedik rá a magány, hogy kitalál magának egy társat. A roncsok között talál egy labdát, amit képzeletbeli barátjává alakít, és a Wilson nevet adja neki. Ez a becses személy lesz beszélgetőtársa és viszontagságainak szemlélője.

A kérdés az, hogy ha a viszonyítás és az összehasonlítás valóban az emberi létállapot alkotóeleme, akkor elkerülhetetlenül az irigység-e a sorsunk. A válaszunk egyszerre igen és nem. Nem, mert nem minden összehasonlítás vonja maga után az irigykedést. Az összehasonlítás párosulhat – mint látni fogjuk – a versenyszellemmel, a példakereséssel vagy egyenesen a rokonszenvvel. És igen, hiszen az irigység magja mindig készen áll arra, hogy kicsírázzon. Különösen két esetben. Elsősorban akkor, amikor olyan területről van szó, amely különösen fontos számunkra, amelynek nagy jelentőséget tulajdonítunk, és amelyre minden erőnkkel koncentrálnunk, mert éppen ez az, amire az identitásunkat építjük. Ha író vagyok, valószínűleg nem fogok egy balerinát irigyelni. Ha számomra a szépség a legfontosabb, hidegen hagynak a barátnőm szellemi képességei. Nem irigykedünk, amíg az a valami, ami a másiknak van, nem olyasmi, amit mi is szerettünk volna birtokolni, de nem kaphattunk meg, és így más célok felé vettük az irányt. Másodsorban, az összehasonlítás csak akkor szül irigységet, ha a két dolog összemérhető egymással, vagyis ha reális esély van arra, hogy versenyre keljünk a másikkal. Minket, *hétköznapi embereket* nem kezd el mardosni az irigység, amikor Bill Gates gazdagságára, Michael Jackson hírnevére vagy Sharon Stone sikereire gondolunk, mivel áthatolhatatlan a távolság közöttünk. Viszont nyomban hatalmába kerít, ha egy rokonunk, egyik munkatársunk vagy barátunk sikeréről van szó, akikkel kapcsolatban még a legkisebb különbségeket is csak igen nehezen tudjuk megemészteni. „Amikor valamelyik barátomnak sikere van, valami kialszik bennem” – mintha Gore Vidal, az író egyszer így nyilatkozott volna. Mert ez a különbség fájdalmas jellé válik számunkra, amely saját alkalmatlanságunkra, saját, meg nem valósult vágyainkra emlékeztet

bennünket. Tehát a *közelség*, a hasonlóság az, ami megkeseríti az összehasonlítást. Bacon így ír az esszéiben:

„... a közeli rokonok, hivatali kollégák, és akik együtt nevelkedtek, inkább irigykednek társaikra, ha azok felvergődnek. Ez ugyanis újra és újra eszükbe juttatja a maguk sorsát, és keserű összehasonlításra ad alkalmat.”¹

Tehát minél inkább egyformák vagyunk, minél inkább birtokában vagyunk ugyanazoknak a lehetőségeknek, mint a másik, annál inkább feltör bennünk az irigy összehasonlítgatás. Legalábbis, úgy tűnik, ez az alapszabály. „A szomszéd kertje mindig zöldebb” – mondja az ismert közmondás is. Vagyis az *egyformaság*, tehát az azonos lehetőségek birtoklása az irigység *par excellence* feltétele. Ez teszi jogossá az összehasonlítást, ez tesz összemérhetővé, ez legitimizál. A korábbi kérdést tehát akár így is feltehetnénk: *ha egyszer egyformák vagyunk, akkor miért ő, és miért nem én?* Látni fogjuk, hogy – különösen a modernitásban – hogyan hatja át ez az állandóan lappangó, sajgó kérdés az egész társadalmat. Most azonban helyezzük a hangsúlyt az egyformaságra és a különbségek iránti ellenérzésünkre. Így rávilágíthatunk az irigység nagyon kifinomult kapcsolati struktúrájára. Eddig azt állítottuk, hogy az irigység két olyan alany között születik meg, akik mindketten ugyanazzal a vággyal viseltetnek valamely tárgy iránt (legyen az gazdagság, szépség, értelem vagy bármi más), és ez minden bizonnyal vitathatatlan. De van az irigységnek egy olyan formája is, amit talán színtiszta irigységnek nevezhetnénk. Ilyenkor az irigység nem kifejezetten a *tárgyra*, vagyis egy bizonyos, jól körülhatárolható tárgyra irányul, sokkal inkább a *másikra*, aki birtokolja azt a bizonyos tárgyat. Ebben az esetben, ahogy René Girard írta *A Theatre of Envy: William Shakespeare* című munkájában, az alany mintegy „alárendeli a *tárgyat* annak,

aki privilegizált kapcsolatban áll vele”. Más szóval lehetséges, hogy nem azért irigylünk valamit a másiktól, mert valóban vágyunk arra a bizonyos dologra, hanem azért, mert egy bizonyos valaki birtokolja. Girard, mint később látni fogjuk, lényegében erre a sejtésre alapozza a „mimetikus vágy” elméletét, amely az irigység mechanizmusának alapvető mozgatórugója. Mindenesetre azt már most leszögezhetjük, hogy magát a tárgyat, illetve a tárgy birtoklását háttérbe szoríthatja az a vágy, hogy felülmúljuk a másikat. Muriel Spark is pontosan ezt ragadja meg könyvében (*The Finishing School*), amikor így ír: „Mi is az irigység? Amikor azt mondjuk: az, ami a tied, az az enyém, az enyém, az enyém? Nem igazán. Inkább amikor azt mondjuk: gyűlöllek, mert neked megvan az, ami nekem nincs, pedig én is azt akarom. Én én akarok lenni, igen, de a te helyedben, a te lehetőségeiddel, a te vonzerőddel, a te szépségeddel, a te képességeiddel, a te szellemi gazdagságoddal.”

De ezzel még nincs vége a történetnek. Ennek a mechanizmusnak ugyanis lehet kifejezetten negatív, perverz hozadéka is. Előfordulhat, hogy olyan dologra vágyunk, amely semmiféle valóságos haszonnal vagy megelégedéssel nem jár számunkra, pusztán azért vágyunk rá, mert a másik élvezi az előnyeit. Szent Ágoston *Vallomásaiból* merítve a példát, Jacques Lacan pszichoanalitikus a kisgyermek esetét elemzi, aki rossz szemmel nézi, hogy kisöccse anyja mellét szopja. Ő ezt a reakciót inkább az irigységre, mint a féltékenységre vezeti vissza, és éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a kislány annak ellenére nem tudja elviselni, hogy a testvére előnyt élvez, hogy tulajdonképpen semmi szüksége sincs már az anyja tejére, sőt, nem is vágyik rá (*Szemináriumok*. XI.). Tegyük hozzá rögtön, noha Lacan nem veszi figyelembe, itt pontosan egy olyan érzelmi összegubancolódásról van szó,

amelyben az irigység és a féltékenység gyakran összekeveredik egymással, és amit igencsak nehéz kibogozni. Igaz ugyan, hogy a tárgy (jelen esetben az anyatej) irrelevantnak tűnik a másikkal való rivalizáláshoz képest, de ezt a rivalizálást éppen az anya miatt érzett féltékenység táplálja, akinek szeretetét a kisgyermek meg akarja őrizni. Egyszóval a kisfiú nem csupán irigy a testvérére, mert az olyasvalamivel rendelkezik, amivel ő nem, hanem egyúttal féltékeny is rá, mert attól fél, hogy elveszíti az anyja szeretetét (és birtoklását).

Időzzünk el egy kicsit, még ha csak rövid ideig is, az *irigység* és a *féltékenység* kapcsolatánál – ami önmagában is megérdemelne egy értekezést –, csak hogy ezzel is kiemeljük az előbbi jelenség sajátosságait. Az igazat megvallva, főleg, ami a hétköznapi nyelvhasználatot illeti, a két fogalmat gyakran összekeverjük, és egymás helyett használjuk. Rögvest hozzátehetjük azonban, hogy ez nem teljesen alaptalan, hiszen kétségtelenül vannak közös vonásaik. Erre már Georg Simmel is felhívta a figyelmet *A szociológia* című munkájának „A viszály” címet viselő fejezetében, amikor megállapítja, hogy: „mindkettő esetében arról van szó, hogy egy harmadik személy, akár ténylegesen, akár szimbolikusan, akadályoz minket valamely érték megszerzésében vagy megtartásában”. Vagyis mindkét esetben két alany szerepel, akik riválisokká válnak egy bizonyos tárgy vagy érték tekintetében, tehát mindkét esetben háromszög struktúráról beszélhetünk. A hasonlóságnak azonban ezzel vége, és nem véletlen, hogy Simmel is szükségesnek tartja a kettő éles különválasztását: „Amikor megszerzésről van szó, találóbbrigigységről beszélni, amikor megtartásról, akkor helyesebb a féltékenységről [...]. A féltékenység szóval jelzett folyamatot az jellemzi, hogy az alany véleménye szerint jogosan tart igényt valamire, amit már birtokol. Az irigy-

ség azonban nem hivatkozik jogos igényre, egyszerűen csak a tőle megtagadott dolog kívánatosságára apellál.”

Ha kissé leegyszerűsítjük Simmel kifinomult nyelvezetét, azt mondhatjuk, hogy az irigység akkor kerül előtérbe, amikor valami olyan dologra vágyunk, ami még nincs a birtokunkban. A féltékenység viszont éppen abból a félelemből ered, hogy elveszítjük azt, ami már a miénk. Legfőképpen pedig, bár mindkettő triád szerkezetű, az irigység alapfeltétele az a két személy, akik egyazon tárgyért (legyen az akár anyagi, akár szimbolikus természetű) rivalizálnak, míg a féltékenységet meghatározó kapcsolat az alany és két másik személy (a rivális és a szerető) (13. kép) között áll fenn. Felfigyelt erre Melanie Klein is, aki *Envy and Gratitude* című művében nem habozott a féltékenységet mint alapvetően a szerelmi kapcsolatot érintő szenvedélyt azonosítani. Minden bizonnyal lehet az ember féltékeny egy dologra is (a házára, a műgyűjteményére, egy hangszerre), de az igazi féltékenység az, amit egy szeretett személy miatt érzünk. Ez azt is jelenti, hogy a viszály tárgya egészen más: nem csak arról van szó, hogy az irigység esetében ez a tárgy egy dolog, féltékenység esetén pedig valamely személy, hanem arról is, hogy az irigység esetében maga a dolog irreleváns, csak azért vágyunk rá, mert a másiknak is van, a féltékenység esetében viszont pontosan *arra* a személyre vágyunk, arra, és nem egy másikra, és mindenre hajlandók vagyunk, csak hogy ne veszítsük el. Itt most természetesen a szeretet számos fajtája szóba kerülhet, nem csak a nemek közötti *amour-passion*. Féltékenyek lehetünk az anya szeretetére, mint Lacan példájában a kisfiú, vagy az apáéra, ahogyan a testvérek közötti versengésben szokott történni. Vagy ugyanígy egy barátnőre, aki valaki mást részesít előnyben velünk szemben, és a főnökünkre, akinél háttérbe szorultunk, pedig korábban

nagyon kedvelt minket. Még az isteni szeretetre is lehetünk féltékenyek, mint Káin, aki egyrészt irigyli az öcscsét, Ábelt, s egyúttal féltékeny Istenre, mert az inkább a testvérét tünteti ki figyelmével, de mint láttuk, ugyanez történik Salierivel is, aki Mozartra irigykedik és Istenre féltékeny. Kétségtelen azonban, hogy a maga teljességében a párkapcsolati féltékenységben mutatkozik meg ez az érzelem, és ebben az esetben nőhet megszállottsággá és pusztító őrjöngéssé. Példaképpen vegyünk két jelentős irodalmi alakot: gondoljunk csak Orlando megszállottságára, amellyel Angelicát üldözi Ariosto *Orlando furioso*-jában, vagy Othellóra, aki Shakespeare drámájában megöli feleségét, Desdemonát, akire a többiek ármánykodása miatt a hűtlenség árnyéka vetül.

Annak ellenére, hogy gyakran a birtoklási vágy legsötétebb oldalát fedi fel, és tragikus eseményekhez, akár gyilkossághoz is vezethet, mégis egyértelműen nagyobb megértést tanúsítunk a féltékenység, mint a gyűlölet iránt. La Rochefoucauld így ír a *Maximákban*: „A féltékenység, ha úgy vesszük, igaz és ésszerű indulat, hiszen nem kíván mást, mint ami a miénk, vagy amiről azt hiszünk, hogy a miénk; az irigység viszont pusztá düh, mely nem képes elviselni, hogy másnak is legyen valamije.”² Együtt érzünk a szenvedővel, aki attól fél, hogy elveszíti szeretete tárgyát, mert azonosulni tudunk vele. Bár elítéljük a féltékenykedő birtoklási vágyát, aki azt hiszi, hogy jogot formálhat féltékenysége tárgyára, ám látjuk benne azt is, hogy kitart a másik iránti szenvedélye és vágya mellett, hogy egy bizonyos valakihez hűséges, és ez inkább a cinkosság, mint a harag érzését ébreszti bennünk. Ezért látjuk mindenek ellenére igazoltnak Othello tettét, és ezért ítéljük el minden további nélkül Jagót. Hiszen ő az, aki irigységből félrevezeti a többieket, ő nem képes elviselni, hogy a fiatal Cassio kiüti őt a nyeregéből, ő a csel-

szövé, aki miatt a mór végül bűnös cselekedetre szánja el magát. Ugyan ki tudna azonosulni Jagóval? Othello helyébe viszont, ismerjük el, könnyen bele tudjuk képzelni magunkat. Rokonszenvesebbnek találjuk a féltékenység tékozló őrjöngését, amely gyakran öngyilkossághoz vezet, vagyis képesek vagyunk meghalni szerelmünk tárgyáért – nap mint nap hallani ilyen történeteket –, de elfordulunk az önemésztő irigységtől, amely közömbös a tárgya iránt, hiszen az ellen tör, aki akadályoz minket szerzési vágyunk kielégítésében.

Végül van még legalább egy olyan aspektus, amely az irigységet veszélyesebbé, kártékonyabbá teszi a féltékenységnél. Olyan aspektusról van szó, amely bár teljesen nyilvánvaló, mégis csak ritkán kerül a figyelem középpontjába, én viszont különösen fontosnak tartom, hogy beszéljünk róla. A féltékenység bensőséges, *privát* szenvedély, amely három személy intim kapcsolatában körvonalazódik. Az irigység viszont, ahogy a következő oldalakon látni fogjuk, egyúttal társadalmi szenvedély is, amely képes terjeszkedni, szétáradni, képes teljes egészében áthatni a közéletet, a gazdaságot, a politikát, a társadalom kulturális, antropológiai és erkölcsi szövedékét.

Magunk ellen

E kis kitérő után most térjünk vissza Lacanra. Már megmutatta, hogy az irigység torzult mechanizmusa hogyan juttat minket odáig, hogy ne azért kívánjunk valamit, mert hasznunkra válik vagy mert szükségünk van rá, hanem pusztán azért, mert a másik rendelkezik vele. Zavarba ejtő ez a mechanizmus, képes elhomályosítani még a legvilágosabb észérveket is. És itt még nincs is vége a dolognak: az irigységnek ez az irracionális formája